

УДК 343.226

І.О. БАНДУРКА, канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ

СИСТЕМА ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

***Ключові слова:** захист дітей, жорстоке поведження, насильство в сім'ї, права дитини, запобігання, допомога дитині*

Жорстоке поведження з дітьми – це проблема, яка завжди існувала і, певне, ще досить довго буде існувати у сучасному суспільстві. Фізичне і психічне насильство над дітьми здійснюється в різних формах і, на жаль, воно досить поширене в сімейних умовах. Насильство, жорстоке поведження не знають ні державних кордонів, ні соціального розшарування. Ця проблема не оминає нікого, вона може зачепити як бідних, так і багатих, як людей з вищою освітою, так і людей, які ніколи не вчилися, як фізично здорових так і хворих та інвалідів, як дорослих так і дітей. Від насильства потерпають як жінки так і чоловіки. Насильство можна визначити як дію або бездіяльність однієї людини стосовно іншої, що завдає шкоди здоров'ю як фізичному, так і психічному, принижує почуття честі і гідності. Насильницькі дії та жорстоке поведження порушують гарантоване Конституцією України право людини на особисту недоторканість.

Особливо нетерпимим та небезпечним є насильство та жорстоке поведження стосовно дітей, які нездатні себе захистити, або можуть навіть не розуміти що з ними відбувається.

Женевська декларація 1923 р. була першим міжнародним актом, спрямованим на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання та захист.

Всесвітньо значимим документом щодо захисту прав людини і, зокрема, дітей стала прийнята 10.12.1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН Загальна декларація прав людини. У ній вперше зафіксовані основи захисту прав дітей. Декларація прав людини отримала подальший розвиток в пактах прав людини, що гарантували рівні права всім дітям і забезпечення їх основних соціальних потреб.

Основним міжнародним актом, що регламентує права дитини, є Конвенція ООН про права дитини, що була прийнята у 1989 році та ратифікована 185 країнами світу.

Конвенція ООН про права дитини зобов'язує держави, які ратифікували цей документ, вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних, освітніх заходів, щодо захисту дитини від усіх форм фізичного, психічного насильства, образи чи зловживання, відсутності піклування чи недбалого і брутального поведження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка піклується про дитину.

Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини у 1991 році та внесла відповідні зміни до національного законодавства згідно з тими міжнародними стандартами, які зазначені у цьому документі. Право дітей в Україні на захист від усіх форм насильства гарантується статтями 28, 52 Конституції України, відповідно до яких ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поведженню чи покаранню. Значним кроком України, який визначив проблему забезпечення прав дітей, відповідних умов та механізмів для їхнього гармонійного розвитку загальнонаціональним пріоритетом, став Закон України «Про охорону дитинства» [1], який встановив засади державної політики у сфері дитинства. Відповідно, ст.10 Закону України «Про охорону дитинства» передбачено, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканість та захист гідності.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація в Україні переслідуються зако-

ном. Зокрема, покарання за злочини проти дітей передбачено Кримінальним кодексом України: умисне вбивство дітей – статті 115, 116; доведення дітей до самогубства – стаття 120; нанесення тілесних ушкоджень – статті 121–125; побої та мордування – стаття 126; катування – стаття 127; залишення у небезпеці – стаття 135; насильницьке донорство – стаття 144; викрадення дитини – стаття 146; захоплення дітей в заручники – стаття 147; торгівля дітьми та незаконне переміщення за кордон – стаття 149; експлуатація дітей – стаття 150; статеві злочини проти дітей – статті 155, 156; зловживання опікунськими правами – стаття 167 тощо. Правові й організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження такого явища, визначає Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» [2], Держава на законодавчому рівні забезпечує захист дітей від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють; втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин; залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій, використання дітей для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо. Але необхідно визнати, що відсутність чітких підзаконних актів та механізму їх виконання щодо забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства призводить до того, що в Україні жорстоке поводження з дітьми має поширений характер.

З метою захисту прав дітей, створення для них безпечного середовища, а також надання своєчасної та кваліфікованої допомоги дітям-жертвам насильства, торгівлі дітьми, залучення дітей до найгірших форм праці в країні сформована система, яка має працювати в напрямках попередження насильства шляхом

широкої просвітницької роботи, виявлення та покарання винуватців таких злочинів проти дітей, надання допомоги, усунення причин і умов, що сприяють вчиненню насильницьких дій.

Право дітей на захист від наведених вище явищ і здійснення відповідної роботи в цьому напрямі гарантується Конституцією України, Законами України «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Кримінальним кодексом України, Сімейним кодексом України та Цивільним кодексом України, Порядком розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу [3]. Загальнодержавною програмою «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року [4] та іншими нормативно-правовими актами.

Згідно з чинним законодавством служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інші структурні підрозділи обласних, районних, районних у містах державних адміністрацій, на які покладено функції з питань попередження насильства в сім'ї, органи внутрішніх справ, установи і заклади освіти та охорони здоров'я здійснюють заходи щодо попередження та подолання усіх видів насильства стосовно дітей, зокрема надають необхідну допомогу дітям-жертвам насильства.

З метою захисту дітей від жорстокого поводження, зокрема, різних видів насильства, торгівлі дітьми, залучення дітей до найгірших форм праці, служби у справах дітей проводять профілактичну роботу серед дітей; розглядають заяви та повідомлення від дітей, громадян, державних органів, установ, організацій про вчинення злочинів щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції, дитячої порнографії, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини або реальну загрозу їх вчинення; подають клопотання щодо прийняття рішення про негайне відібрання дитини

від батьків або осіб, що їх замінюють; на основі акта обстеження умов проживання дитини порушують питання про визнання дитини-жертви або імовірної жертви такою, що опинилась у складних життєвих обставинах; порушують питання перед територіальним органом внутрішніх справ про притягнення до відповідальності осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції, дитячої порнографії, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини; представляють у судах інтереси дітей-жертв та дітей-свідків злочинів.

Професійна допомога дітям, які постраждали від різних видів насильства, надається притулками для дітей служб у справах дітей (станом на 01 січня 2014 року функціонувало 69 таких закладів) та центрами соціально-психологічної реабілітації дітей – 57 закладів). У таких центрах надається не лише комплексна соціальна, психологічна, педагогічна, медична, правова та інші види допомоги дітям, але й проводиться психолого-педагогічна корекція та реабілітація з урахуванням індивідуальних потреб дітей, у тому числі й тих, які зазнали різних видів насильства, постраждали від жорстокого поводження.

Як було рекомендовано Всеукраїнською міжвідомчою координаційно-методичною радою з правової освіти населення, доцільно реорганізувати притулки у центри соціально-психологічної реабілітації, оскільки останні мають більші ресурси для надання комплексної допомоги дітям, реінтеграції їх у сім'ю [5].

Міністерством соціальної політики України у листопаді 2012 року внесено зміни до Типового положення про центр соціально-психологічної і реабілітації дітей [6], якими передбачено більш широкі можливості проведення корекційної роботи з дітьми, які постраждали від насильства, торгівлі людьми.

З метою попередження дитячої бездоглядності, запобігання правопорушенням серед дітей, вжиття відповідних заходів щодо соціального захисту дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, службами у справах дітей систематично проводяться профілактич-

ні заходи «Вокзал», «Діти вулиці», «Підліток» тощо, які передбачають перевірки місць дозвілля дітей, відвідування сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, надання практичної і методичної допомоги.

Відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та Плану заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству» на період до 2015 року [7], в регіонах реалізовувались заходи з питань попередження насильства в сім'ї, головною метою яких є привернення уваги всіх верств населення до проблем насильства в сім'ї, формування гендерної культури населення щодо запобігання насильству в усіх його проявах, інформування про органи та установи, до яких можна звертатися у випадку насильства, проведення роботи з жертвами насильства в сім'ї та особами, які вчиняють насильство в сім'ї.

Круглі столи, семінари, тренінги, дискусії, дебати, систематичне висвітлення проблем насильства в сім'ї у місцевих засобах масової інформації проводились відповідно до регіональних комплексних програм з попередження насильства в сім'ї, затверджених органами місцевого самоврядування майже у всіх областях та великих містах України.

За інформацією структурних підрозділів органів виконавчої влади обласних держадміністрацій та Київської міської державної адміністрації, які реалізують державну політику з питань попередження насильства в сім'ї, за 2013 рік надійшло майже 985 тис. звернень щодо насильства в сім'ї, з них лише 1 % від дітей, від жінок – 90 %, від чоловіків – 9 %. Такі данні свідчать, що в сучасному суспільстві спостерігається нетерпимість до насильства в сім'ї, розуміння важливості дотримання людських прав і свобод, а насильство в сім'ї стає соціально усвідомленою проблемою та про поінформованість громади із зазначеного питання.

Слід зазначити, що ситуація щодо направлення сімейних насильників на проходження корекційних програм порівняно з аналогічним періодом 2011 року зазнала позитивних змін. Збільшилась кількість областей, де ак-

тивно проводиться корекційна робота з особами, які вчиняють насильство в сім'ї, кількість осіб, які пройшли корекційні програми, збільшилась на 807 (Вінницька, Волинська, Донецька, Київська, Миколаївська, Харківська, Чернівецька області та м. Київ). У банку даних сімей, які опинились у складних життєвих обставинах з приводу насильства в сім'ї, у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у 2012 році перебувало 4198 сімей (у 2011 році – 3336 сімей), з яких 1476 сімей перебувало під соціальним супроводом (у 2011 році – 901 сім'я), соціальними послугами охоплено 9593 особи (у 2011 році – 8448 осіб), до центрів соціально-психологічної допомоги направлено 109 сімей (у 2011 році – 123 сім'ї).

Форми запобіжних заходів проти жорстокого поводження з дітьми та захисту дітей від насильства в сім'ї можна сформулювати в три групи: первинні, вторинні і третинні.

Первинні засоби запобігання насильства над дітьми – дії, спрямовані на інформування громадськості щодо наслідків жорстокого поводження з дітьми та зміну поведінки стосовно виховання дітей. Прикладами таких дій є інформаційні кампанії щодо підвищення громадської свідомості, які проводяться як державними так і недержавними організаціями. Зазвичай первинні засоби запобігання насильства включають у себе наступну діяльність: відвідування працівниками соціальної служби та служби охорони здоров'я сім'ї; проведення навчальних програм з усвідомленого батьківства та розвитку дитини; функціонування телефонних ліній допомоги; консультування у громадських центрах тощо.

Спеціалісти соціальної сфери (соціальні працівники, соціальні педагоги, представники громадських організацій тощо) виконують важливу роль в організації первинних профілактичних заходів щодо жорстокого поводження з дітьми, особливо у проведенні навчання для батьків. Тема усвідомленого батьківства піднімається багатьма громадськими організаціями, проводяться тренінги/семінари для батьків, щодо основ батьківської компетентності,

особливості розвитку дитини раннього віку, реалізації прав дитини в сім'ї, виховання дітей на основі здорового глузду. З метою запобігання жорстокого поводження з дітьми та захисту їх від різних форм насильства на місцевих рівнях створюються та розповсюджуються інформаційні матеріали, що містять список інституцій та організацій, покликаних надавати допомогу дітям, перелік органів внутрішніх справ, куди можна звернутися з приводу насильства.

Вторинними засобами запобігання насильству є спеціалізовані послуги сім'ям, які потребують додаткової допомоги, шляхом визначення «факторів ризику» поганого ставлення до дитини. Для соціального працівника у даному випадку необхідно пам'ятати, що не всі сім'ї, які мають «фактори ризику», матимуть і випадки поганого ставлення. Підхід відбору – це тільки засіб, що дозволяє забезпечити підтримку тим родинам, які мають додаткові потреби. Таким чином, хоч цей підхід може розглядатися як суперечливий, після відбору відбувається позитивне та корисне втручання. Різноманітні дослідження встановили численні «фактори ризику». Жорстокість у сім'ї (зазвичай насилля чоловіка чи дружини) – найбільш передбачуваний «фактор ризику», який призводить до насильства над дитиною у майбутньому. При проведенні відбору сім'ї для втручання необхідно враховувати наступні фактори:

- батьківське сприйняття дитини;
- батьківську позицію дитини; індикатори формування прив'язаності;
- якість батьківства.

Третинні засоби запобігання насильству – це надання послуг дітям та сім'ям, з якими вже трапились випадки насильства чи нехтування. Відповідне (реакційне) стеження та виявлення випадків насильства чи нехтування дітьми призводить до втручання у сім'ю, з метою припинення поганого ставлення та попередження його в майбутньому. Цей вид діяльності є необхідним навіть за наявності проактивних первинних та вторинних запобіжних заходів. В Україні з дітьми, які потер-

піли від жорстокого поводження, насильства працюють вже згадані вище центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які створюють притулки для жінок з дітьми, що постраждали від насильства. Будь-яке залучення працівників соціальної сфери до захисту дитини від жорстокого поводження повинно розглядатися в контексті мультидисциплінарного підходу. Всі запобіжні заходи мають проводитися в рамках Конвенції ООН про права дитини та чинного законодавства України.

Держава здійснює захист дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють, надання дитині та особам, які піклуються про неї, необхідної допомоги у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною. Передача інформації про такі випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства покладається на:

- органи опіки і піклування;
- служби у справах неповнолітніх;
- центри соціальних служб для молоді.

Механізм взаємодії служб у справах неповнолітніх, органів внутрішніх справ, органів і закладів освіти, охорони здоров'я, у справах сім'ї та молоді у попередженні жорстокого поводження та насильства по відношенню до дитини, наданні невідкладної допомоги дітям, які потерпіли від насильства, визначено спільним наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 16.01.2004 р. № 5/34/2/11 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення».

У цьому Порядку поняття «жорстоке поводження з дитиною» означає будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного та соціального насилля над ди-

тиною в сім'ї або поза нею. Координатором заходів щодо захисту дітей від жорстокого поводження з ними або реальної загрози його вчинення є служба у справах неповнолітніх. У разі виявлення фактів жорстокого поводження або насильства стосовно дитини про такі випадки необхідно негайно інформувати територіальний підрозділ служби у справах неповнолітніх за місцем проживання дитини.

У випадку, якщо звернення (повідомлення) про факти жорстокого поводження з дитиною отримано посадовою особою органу внутрішніх справ, органів та закладів освіти, охорони здоров'я, управління (відділу) у справах сім'ї та молоді, центру соціальних служб для молоді, такі звернення передаються для реєстрації до служби у справах неповнолітніх за місцем проживання дитини протягом однієї доби з моменту отримання.

Усні повідомлення оформляються письмово посадовою особою, яка отримала повідомлення, із зазначенням від кого отримано повідомлення, дати та часу його отримання. Якщо в заяві (інформації офіційних органів) з приводу жорстокого поводження з дітьми вбачається ознака злочину чи загроза його вчинення, вона обов'язково передається до органу внутрішніх справ для проведення кримінального провадження при підтвердженні факту насильства.

Відповідно до вищезгаданого Порядку, Служби у справах неповнолітніх:

- а) ведуть загальний облік дітей, які зазнали жорстокого поводження, та сімей, у яких діти зазнали жорстокого поводження;
- б) координують діяльність органів освіти, охорони здоров'я, внутрішніх справ щодо профілактики та припинення фактів жорстокого поводження з дітьми;
- в) надають необхідну допомогу дитині, яка зазнала жорстокого поводження, та в разі загрози його вчинення, вживають заходів до попередження жорстокого поводження щодо дитини;
- г) направляють дитину для обстеження стану її здоров'я до установ і закладів охорони здоров'я з метою документування фактів

жорстокого поводження, надання дитині необхідної медичної допомоги, у тому числі лікування в стаціонарі;

д) вживають невідкладних заходів до лікування наслідків і загрози неправомірних дій щодо дитини; у разі потреби разом з кримінальною міліцією у справах неповнолітніх розв'язують питання про тимчасове вилучення дитини із середовища, де вона зазнала жорстокого поводження, та про подальше її влаштування;

е) спільно з центрами соціальних служб для молоді надають необхідну соціально-психологічну допомогу, проводять профілактичну та роз'яснювальну роботу щодо наслідків жорстокого поводження з дітьми;

ж) представляють, у разі необхідності, інтереси дитини в суді.

У випадках звернення до органів внутрішніх справ працівники органів внутрішніх справ, у тому числі кримінальної міліції у справах неповнолітніх, здійснюють прийняття інформації про жорстоке поводження з дітьми цілодобово. Повідомлення зобов'язані приймати всі працівники органів внутрішніх справ, незалежно від їх посади та місця знаходження.

У разі усного звернення або телефонного повідомлення працівником органу внутрішніх справ складається протокол про звернення чи повідомлення. Інформація про жорстоке поводження щодо дитини заноситься до Єдиного реєстру досудових розслідувань для подальшого кримінального провадження. Усі звернення та інформації з приводу жорстокого поводження з дітьми, у яких вбачаються ознаки злочинних діянь або загроза їх учинення, обов'язково реєструються для негайного реагування в черговій частині органу внутрішніх справ. Інші заяви та скарги, які надходять поштою, реєструються в канцелярії органу внутрішніх справ і, якщо вони потребують додаткової перевірки, розглядаються в терміни, визначені законодавством.

Після перевірки викладених у зверненні фактів керівник органу внутрішніх справ приймає рішення про притягнення винних осіб

до відповідальності. Якщо питання, порушені в заяві дитини, не належить до компетенції органів внутрішніх справ, працівники кримінальної міліції у справах неповнолітніх переадресовують їх за належністю і повідомляють про це відповідну службу у справах неповнолітніх та автора звернення (повідомлення).

Працівники кримінальної міліції у справах неповнолітніх тісно співпрацюють із службами у справах неповнолітніх, центрами соціальних служб для молоді, органами прокуратури, освіти, навчальними закладами, закладами охорони здоров'я відповідно до законодавства. У разі потреби термінового вилучення дитини із сім'ї, де батьки чи особи, що їх замінюють, жорстоко поводяться з нею, працівники кримінальної міліції у справах неповнолітніх спільно зі службами у справах неповнолітніх вирішують питання щодо подальшого влаштування дитини.

За всіма фактами жорстокого поводження з дітьми та результатами розгляду працівники кримінальної міліції у справах неповнолітніх зобов'язані інформувати:

- заявника;
- службу у справах неповнолітніх;
- батьків дитини або осіб, які їх замінюють (за згодою дитини);
- у разі необхідності, органи прокуратури та суд.

Органи та заклади освіти здійснюють приймання заяв та повідомлень про випадки жорстокого поводження з дітьми та терміново (протягом однієї доби) передають повідомлення у письмовій формі до служби у справах неповнолітніх, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення. Уживають заходів до виявлення і припинення фактів жорстокого поводження з дітьми у навчальних закладах, притягують до дисциплінарної відповідальності співробітників, учнів та інших осіб, які допускають жорстоке поводження з дітьми.

Керівники навчальних закладів зобов'язують педагогічних працівників, зокрема класних керівників, проводити попереджувальну

роботу з батьками з метою недопущення випадків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, а також відстежувати подібні випадки з боку інших учнів. Класні керівники в необхідних випадках організовують роботу з батьками щодо роз'яснення наслідків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, а також з особами, що становлять найближче оточення дитини, яка постраждала від жорстокого поводження або потерпає від реальної загрози його вчинення.

Порядком передбачено, що органи та заклади охорони здоров'я: цілодобово здійснюють приймання дітей, які зазнали жорстокого поводження, та надають їм потрібну медичну допомогу; при обстеженні дитини медичні працівники звертають увагу на ушкодження, що могли виникнути внаслідок жорстокого поводження з дитиною, та повідомляють про це дільничного педіатра, орган внутрішніх справ та відповідну службу у справах неповнолітніх; у разі виявлення або надходження звернень чи повідомлень з приводу жорстокого поводження проводять медико-соціальну реабілітацію дітей, які потерпіли внаслідок жорстокого поводження.

Управління (відділи) у справах сім'ї, дітей та молоді:

- здійснюють приймання та розгляд звернень і повідомлень про випадки жорстокого поводження з дітьми;

- терміново (протягом однієї доби) передають повідомлення у письмовій формі до служби у справах неповнолітніх, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення;

- направляють дітей, які зазнали жорстокого поводження, та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, до спеціалізованих установ для надання допомоги (кризові центри соціально-психологічної допомоги, притулки, центри медико-соціальної реабілітації, прийомні сім'ї;

- проводять профілактичну, роз'яснювальну роботу серед громадськості щодо попередження жорстокого поводження з дітьми.

На центри соціальних служб для молоді покладено обов'язок приймання заяв та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини та термінової (протягом однієї доби) передачі таких повідомлень у письмовій формі до служби у справах неповнолітніх, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення. Центри соціальної служби у разі необхідності надають первинну (під час звернення) соціально-психологічну допомогу дітям, які постраждали від жорстокого поводження, надають правові, психологічні, соціально-медичні та соціально-психологічні послуги з метою збереження соціального статусу та повноцінної життєдіяльності, адаптування у суспільстві дітей, які постраждали від жорстокого поводження.

Діти, які постраждали від жорстокого поводження, а також діти із сімей, перебування в яких загрожує їх здоров'ю чи життю, мають можливість цілодобово звернутися до притулку для неповнолітніх або центру соціально – психологічної реабілітації неповнолітніх. Підставою для прийняття дитини є звернення дитини (усне або письмове) до адміністрації закладу за допомогою, яке обов'язково реєструється та невідкладно розглядається керівництвом закладу. Всеукраїнська дитяча лінія (8-800-500-21-80) та система телефонів довіри: безкоштовно, конфіденційно та анонімно надає консультації і психологічну допомогу дитині, яка постраждала внаслідок жорстокого поводження з нею; надає дитині інформацію про роботу служб у справах неповнолітніх, відділів у справах сім'ї та молоді, соціальних служб для молоді, органів опіки і піклування, освіти і науки, охорони здоров'я, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, неурядових організацій, які працюють в інтересах дітей; інформує відповідну службу у справах неповнолітніх про факт жорстокого поводження (у разі, якщо така дитина погодилася повідомити свою адресу проживання) з метою оперативного втручання та надання допомоги.

При вжитті заходів захисту дітей від жорстокого поводження та насильства в сім'ї важ-

ливо розібратися в тому, що є притаманним саме насильству, чим воно відрізняється від випадкового прояву сили, від нещасного збігу обставин.

Необхідно розпізнати в кожному випадку насильство, як воно впливає на самопочуття, на самооцінку людини, на долю жертви насильства і що саме породжує насильство; зокрема, домашнє насильство, звідки воно береться і як йому запобігати, як долати наслідки насильства. В цьому відношенні важливим є розуміння психології насильника, витоків насильницької поведінки, засобів соціального захисту жертв насильства та психологічної роботи з насильниками.

Польський психолог Єжі Меллібруда [8] розглядав наступні ознаки насильства, зокрема:

- насильство завжди здійснюється за попереднього наміру;
- насильство завжди набуває характеру конфлікту;
- суть насильства полягає у порушенні прав і свобод конкретної людини;
- насильство є таким порушенням прав і свобод людини, що унеможливорює її самозахист;
- насильство в умовах відсутності самозахисту призводить до реальної шкоди, тобто фізичної та психічної травми.

Досвід надання психологічної допомоги жінкам і дітям-жертвам домашнього насильства свідчить про те, що, дійсно, домашнє насильство є досить розповсюдженою формою існування великої кількості сімей в Україні. Досить поширеними формами насильства поряд із побиттям та фізичним знущанням є суцільний економічний контроль, приниження, брудні лайки, примус до сексу, заборона працювати тощо.

При всій небезпеці домашнього насильства цей вид правопорушень все ще є досить латентним, скритим від громадськості та правоохоронців. Правоохоронцями досить часто громадськості не доводиться повна та об'єктивна інформація по суті справ, а перевірки повідомлень про насильство здійснюються упереджено і поверхнево.

На сьогодні проблемами дотримання прав дітей опікуються вісім державних органів та три соціальні служби, але, навіть в абсолютно безпрецедентних випадках, крім безпосереднього кривдника, винних немає, як немає і відповідальності для тих, хто повинен був своїми діями убезпечити життя і здоров'я дітей.

Призначення Спеціального представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань захисту прав дитини, рівноправ'я та не дискримінації звісно є позитивним кроком, але суттєво на ситуацію в державі не впливає. У січні 2011 року Україна представила об'єднану доповідь про виконання на національному рівні Конвенції ООН про права дитини. У лютому того ж року Комітет з прав дитини ООН надіслав свої Заключні рекомендації, які мають бути враховані при формуванні та реалізації державної політики захисту прав дитини. Пунктом 41 цих рекомендацій актуальним визнано посилення незалежного моніторингу становища дітей позбавлених волі, у тому числі – за допомогою «мобільних груп» чи інших механізмів, допоки Україна офіційно не створить національний превентивний механізм відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження та покарання. Вжиття цих заходів охопить лише незначну за кількістю категорію дітей, адже практично у всіх регіонах діяльність мобільних груп припинена, а з боку керівництва МВС України ніяких рішень щодо поновлення їх роботи не було прийнято.

Протидія насильству над дітьми потребує вдосконалення і національного законодавства та практики його застосування правоохоронними органами і судами.

Л. Гема вважає, що державні пріоритети захисту життя і здоров'я дітей від будь-якого насильства і недбалості слід більш чіткіше виписати у нормативних актах [9].

Доцільно було би визначити скоєння дій, передбачених частиною 1 ст.173-2 КУпАП відносно дітей або в їх присутності окремою

частиною статті. Потребує спрощення порядку вжиття спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї, якщо воно скоєно відносно дітей чи в їх присутності, запровадивши винесення захисного припису після першого вчинення такого випадку.

Досить часто за умови відсутності свідків, що підтверджують факт скоєння насильства, кривдники або взагалі уникають відповідальності, або ж правоохоронці складають протоколи за ознаками дій, передбачених ст.184 КУпАП, що більш охоче визнається і самими кривдниками бо санкції цієї статті значно м'якші.

У цьому ж аспекті доцільно було би ввести у практику застосування правоохоронцями та судами в якості доказів насильства, отримані за допомогою спеціаліста (дитячого психолога чи педагога) пояснення від дітей. Також слід оцінювати протоколи огляду місця події, складені в найближчий час після скоєння насильства, якщо їх зміст дає підстави вважати факт насильства наявним.

Необхідне суттєве звуження негативної практики широкого застосування судами в якості міри покарання за насильство в сім'ї накладення адміністративного штрафу (за 2012 рік – 82 %). Така міра покарання не є індивідуальною для кривдника, а лягає тягарем на всю родину в цілому, а тому відлякує жертву звертатися до правоохоронних органів за допомогою.

Суттєвим зниженням рівня латентності насильства і невиконання батьківських обов'язків може стати запровадження альтернативного (адмінарешту, виправним роботам та адмінштрафу) виду покарання, щось на зразок примусового проходження спрощеної корекційної програми соціально-виховного напрямку. Тобто призначення судами певного терміну часу перебування початківців-кривдників (можливо разом з дітьми) під наглядом спеціалістів (психологів, соціальних педагогів). На сьогодні в регіонах функціонує 62 кризових центри, потенціал котрих в повній мірі і належним чином не використовується. Саме їх спеціалісти і могли б забезпечити ви-

конання такого судового покарання: оцінити рівень складності відносин, надати певні консультації і поради для набуття досвіду, зорієнтувати у напрямках врегулювання відносин та зняти сегменти агресивності. Запровадження такого покарання посилить довіру у батьків та рідних і сприятиме збільшенню кількості звернень за фактами насильства, принаймні буде отримана більш об'єктивна картина реальних масштабів цього явища у державі. Нажаль і до теперішнього часу законодавчо визначене ще у 2008 році проходження корекційних програм з особами, що вчинили насильство в сім'ї так і не запроваджене в регіонах.

Позитивним у напрямку організації інформаційно-профілактичної роботи щодо запобігання торгівлі, експлуатації та жорстокого поводження з дітьми слід визнати наказ Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України «Про затвердження плану інформаційно-просвітницьких заходів на 2011 рік» спільно з Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда – Україна» [10].

Виходячи з важливості удосконалення системи захисту дітей від жорстокого поводження та попередження насильства в сім'ї суб'єктам такого захисту необхідно:

- сприяти ефективній взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органів внутрішніх справ, органів та закладів освіти, охорони здоров'я у попередженні жорстокого поводження з дітьми, фізичного, сексуального, психологічного, соціального насильства, наданні невідкладної допомоги дітям, які потерпіли від жорстокого поводження;
- активізувати висвітлення у засобах масової інформації питань правового захисту дітей та неповнолітніх, а також профілактики та запобігання будь-яким негативним явищам, злочинності в дитячому та молодіжному середовищі;
- вдосконалити чинне законодавство щодо попередження та подолання різних видів насильства стосовно дітей, зокрема шляхом

внесення змін до Порядку ведення службами у справах дітей обліку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах [11] і спільно з Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством освіти і науки, Міністерством у справах молоді та спорту України, Міністерством охорони здоров'я України внести зміни до «Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення»;

– забезпечити дієвий контроль за організацією роботи служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо попередження насильства в сім'ї, захисту дітей від жорстокого поводження.

Міністерству освіти і науки України спільно з Міністерством соціальної політики України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством юстиції України:

– розробити серію пам'яток, буклетів для дітей та неповнолітніх щодо їх прав та обов'язків, механізмів захисту порушених прав та забезпечити розповсюдження у навчальних закладах;

– здійснювати правороз'яснювальну роботу для неповнолітніх у навчальних закладах, а також у школах-інтернатах, у притулках для дітей, у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, в установах виконання покарань.

– провести аналіз здійснення правового батьківського всеобучу, зокрема з питань насильства в сім'ї, контролю за відвідуванням занять школярами, заходів впливу на батьків за не відвідання дітьми навчальних закладів;

– вдосконалювати правовиховну роботу зі школярами щодо їх захисту від проявів дискримінації, будь-яких форм насильства та вживати необхідних заходів щодо вчасного попередження та недопущення насильства над дітьми в закладах освіти.

– підтримувати шкільне самоврядування, створення учнівських рад, роботу дитячих омбудсменів, молодіжні та дитячі, громадські організації;

– організовувати ознайомлення учнів загальноосвітніх, професійно-технічних навчаль-

них закладів з нормативно-правовими актами з питань соціального та правового захисту дітей шляхом проведення лекцій, бесід, консультацій з метою роз'яснення їх основних прав, свобод та обов'язків, а також відповідальності неповнолітніх за вчинення кримінальних та інших правопорушень;

– спільно з відповідними підрозділами місцевих державних адміністрацій організувати проведення нарад, семінарів, консультацій для заступників директорів шкіл з виховної роботи з питань роз'яснення чинного законодавства стосовно захисту прав дитини, зокрема Конвенції ООН про права дитини, Законів України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про загальну середню освіту» та відповідальності за їх порушення.

Насильство над дітьми і зневага їхніми інтересами можуть мати різні види і форми, їхнім наслідком завжди є серйозний збиток для розвитку і соціалізації дитини, нерідко є загрозою життя дитини чи навіть причиною смерті. Тому державні спеціально уповноважені органи на протидію насильству, громадські організації, члени сімей повинні використовувати всю систему захисту дітей від жорстокого поводження та попередження насильства в сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про охорону дитинства» // ВВР України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
2. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»: від 15.11.2001 р., № 2789–III.
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або його реальну загрозу»: від 26.04.2003 р., № 616.
4. Закон України Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про право дитини» на період до 2016 року»: від 05.03.2009 р., № 1065–VI.
5. Рекомендації «Забезпечення функціонування системи захисту дітей від жорстокого поводження, попередження насильства в сім'ї»: від 01.02.2013 р.

6. Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей / затв. Постановою Кабінету Міністрів України : від 28.01.2004 р., № 87.

7. План заходів з проведення Національної компанії «Стоп насильству» / затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України : від 01.12.2010 р., № 2154.

8. Мелибруда Е. Я – ты – мы: Психологические возможности улучшения общения / Мелибруда Ежи. – М. : Прогресс, 1986г.

9. Гема Л. Насильство над дітьми – реалії першого кварталу 2011 року., збірник інфор-

маційних матеріалів та нормативно-правових актів з питань попередження насильства в сім'ї, зокрема, над дітьми / Леонід Гема. – Київ : Вид. дім «Калита», 2005.

10. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про затвердження плану інформаційно-просвітницьких заходів на 2011 рік» : від 29.03.2011 р., № 292.

11. Порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах / затв. наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту : від 29.07.2009 р., № 2669.

Бандурка І. О. Система захисту дітей від жорстокого поводження та попередження насильства в сім'ї / І. О. Бандурка // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 47–57 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_10.pdf

Розглядається система захисту дітей від жорстокого поводження та попередження насильства в сім'ї, аналізуються права і обов'язки спеціально уповноважених органів виконавчої влади на захист дітей, вносяться пропозиції по удосконаленню окремих нормативно-правових актів в сфері захисту прав дітей.

Бандурка И.А. Система защиты детей от жестокого обращения и предупреждения насилия в семье

Рассматривается система защиты детей от жестокого обращения и предупреждения насилия в семье, анализируются права и обязанности специально уполномоченных органов исполнительной власти на защиту детей, предлагаются меры усовершенствования отдельных нормативно-правовых актов в сфере защиты прав детей.

Bandurka I.A. The System of Protection of Children from Abuse and Prevention of Domestic Violence

We consider a system of protection of children from abuse and prevention of domestic violence analyzes the rights and responsibilities of specially authorized bodies of executive power to protect children, proposes measures to improve individual legal acts in the field of protection of children's rights.